www.kurdistannet.org

لە بونیادخوازییەوە بۆ هەڵوەشاندنەوەی دەق

حەمە سەعید حەسەن
(سوێد)

ڕەخنە و ڕەخنەگر

ڕەخنەی ئەدەبی زادەی مەعریفەو هونەرە، بۆیە بیریارەکان زۆربەیان ڕەخنەگری ئەدەبیش بوون، لەوانە: هیگڵ، مارکس و هایدگەر. ڕەخنەی ئەدەبی گەرچی بوارێکی سەربەخۆی لێکۆڵینەوە ئینسانییەکانە، بەڵام پێوەندییەکی پتەوی بە بوارەکانی دیکەیشەوە هەیە.

سەعاتچی چۆن بە وردی سەرنجی سەعات دەدات، ڕەخنەگریش دەبێ بە هەمان شێوە لە تێکست بکۆڵێتەوە. ڕەخنەگر هێشتا پردێکە لە نێوان دەق و خوێنەردا و یەکێ لە ئەرکە سەرەکییەکانی ئەوەیە ڕووناکی بخاتە سەر تێکستەکە و نابێ لەسەر سینییەکی زێڕین خواردنێکی بۆگەن پێشکەش بکا.

(نووسەر، دەق، خوێنەر) ئێستاش ڕەخنەی ئەدەبی بایەخ بەم سێ کوچکەیە دەدات. ڕەخنەی جوان پاشکۆی دەق نییە، هیچی لەو تێکستە کەمتر نییە کە بەسەری دەکاتەوە.

ڕەخنەگر کە لە دەقێک دەکۆڵێتەوە پێویستە وەڵامی ئەم پرسانە بداتەوە: ئەم دەقە چۆن وتراوە؟ چی تێدا وتراوە؟ بۆچی وەها وتراوە؟ بە لای هەندێ ڕەخنەگرەوە: کێ دەقەکەی نووسیوە؟ کەی دەقەکە نووسراوە؟ هیچ گرنگییەکیان نییە. تۆدۆرۆف دەڵێ: هەموو دەقێ دەیەوێ شتێ بڵێ، ئەرکی لێکۆڵینەوە، هەوڵدانە بۆ گەیشتن بەو شتە.

ڕەخنەگری ئەڤانگارد بتێک تێکناشکێنێ، پەرستگەکە دەڕووخێنێ و کە دەست دەداتە قەڵەم، بە نیازە لایەنی دەقێ بگرێ، یان دەقێ ڕەت بکاتەوە، بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە پێش خوێندنەوە، بڕیاری دابێ لایەنی دەقێ بگرێ، یان بە چاوی گومانەوە سەرنجی دەقێ بدات.

ڕەخنە دەشێ لە بەرژەوەندیی دەقەکە بێ، یان هەوڵی بە فیرۆدانی ڕەنجی نووسەرەکەی بدات. دەشێ بایەخ بە هەندێ لایەنی گرنگی تێکستەکە بدات و هەندێ لایەنی گرنگی دیکەی فەرامۆش بکات. دەشێ بایەخ بە لایەنە لاوەکییەکانی دەقەکە بدات و لایەنە سەرەکییەکانی پشتگۆی بخات دەشێ تەنیا لە ڕوانگەی ئایدۆلۆژیاوە سەرنجی دەقەکە بدات.

ژاک دریدا دەڵێ: دەق بۆ ئەوەی مانابەخش بێ، پێویستی بە لێکدانەوە هەیە. ڕەخنەگر دەیەوێ لە ڕێی کردنەوەی شفرەکانی تێکستەوە، لایەنە تاریکەکانی ڕۆشن بکاتەوە. سیلدن دەڵێ: ڕەخنەگریش کە چەشنی ئاسەوارناس زەویی دەق هەڵدەکۆڵێ، ئەوە بە ئومێدی دۆزینەوەی شتی نوێیە، شتێ کە پێشتر باسی نەکرابێ. ئاخر ڕەخنەگر نابێ تەنیا دیوی دەرەوەی دەق ببینێ. وەک چۆن ڕۆماننووس قووڵ بە ناخی قارەمانەکەیدا ڕۆدەچێ، ئەمیش دەبێ بە ناخی دەقدا ڕۆبچێ، دەنا ناتوانێ لێکی بداتەوە.

ڕاستە تێکست خاوەنی سیستەمی سەربەخۆی خۆیەتی، بەڵام نە لە بۆشاییدا سەرهەڵدەدات و نە لە بۆشاییشدا دەژی، بەڵکو دەیان داو بە چەندین سیستەمی دیکەیەوەی دەبەستێتەوەو یاسای گۆڕان پێکهێنەرەکانی دەقیش دەگرێتەوە، هەر ئەمانەشە وایان کردووە خوێندنەوەی جیاواز هەڵبگرێ.

ئەدەب لای ڕەخنەگرانی مارکسی لە ڕاستییە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان دابڕاو نییە و دەرەوەی لە دەقدا نەک هەر هەمیشە ئامادەیە، بەڵکو بەردی بناغەی داهێنانیشە و هونەر بە گشتی بەشێکە لە سەرخانی کۆمەڵ. هێگڵ پێی وایە هەموو ناوەرۆکێک شێوەی گونجاو بۆ خۆی دیاری دەکات، لای مارکسی-ش فۆرم بێ بایەخە ئەگەر فۆرمێ ناوەرۆکێ نەبێ. لە ڕوانگەی (ئالتۆسیر)ەوە، مارکسیزم ئینسان وەک تاک ناکاتە بناغە، بەڵکو وەک زادەی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و شێوازی بەرهەمهێنان دەیبینێ.

لای ڕەخنەگری بونیادخواز چونکە لە ڕیالیزمدا، زمان ڕوونە و ژیانی تێدا دەبینرێ، مەدلوول (مەبەست) لە دال (هێما) گرنگترە، مانا پێش دەنگ دەکەوێ و مەبەست پێشەکی ئەو شتانەی دەستنیشان کردووە کە نووسەر بەکاریان دەهێنێ، بۆیە ڕیالیزم دژی هونەرەو ئەدەب دەکاتە خزمەتکاری واقیع و زمانیش کە ئامانجە، وەک ئامێر دەیخاتەگەڕ.

سەرهەڵدانی بونیادگەری

دەڵێن سەرهەڵدانی بونیادگەری بۆ ساڵانی (١٩٠٧ - ١٩١٣) دەگەڕێتەوە. ئەو کاتانەی دی سوسێر لە زانکۆی ژنێڤ لە بواری زانستی زماندا خەریکی وانەوتنەوە بوو. دواتر ئەم

www.kurdistannet.org

میتۆدە لە گەڵێ بواری دیکەی مەعریفەدا ڕەچاوکرا، دی سوسێر کە پێی وابوو دەرەوە کارتێکردنێکی هێندە بەرچاوی لەسەر زمان نییە و زمان خۆڕسکانە دێتە گۆڕێ، کاریگەرێتی لەسەر فۆرمالیستە ڕووسەکانیش، لەوانە: شکلۆڤسکی و تینیانۆڤ، هەبوو، گوتەی بونیادی بۆ یەکەمین جار (١٩٢٩) لە کۆنگرەی فیلۆلۆژەکانی سلاڤدا، تینیانۆڤ بەکاری هێنا. زاراوەی بونیادگەریش هەر هەمان ساڵ بۆ یەکەمین جار ڕۆمان ژاکۆپسۆن (١٨٩٦ - ١٩٨٢) بەکاری برد.

بونیادگەری هەر درێژەپێدانی فۆرمالیزمی ڕووسییە و زانای فەرەنسایی کلود لیڤی شتراوس یەکێکە لە بەناوبانگترین دامەزرێنەرەکانی. هەندێکی دیکە (١٩٣٠) بە ساڵی لە دایکبوونی بونیادگەری دەزانن و وای بۆ دەچن سەردەمی زێڕینی پراکتیزەکردنی ئەو میتۆدە لە ساڵی (١٩٥٦) بە دواوە دەست پێدەکا. ساڵی (١٩٦٨) (ڕووخێ بونیادگەری) یەکێ بوو لە دروشمەکانی شۆڕشی قوتابییانی فەرەنسا. هەر هەمان ساڵ خۆری ئەم میتۆدە لە ئاسمانی زێدی خۆی: فەرەنسا، ئاوابوو.. تەنانەت هەندێ لە موحازەرەکەی (١٩٦٦)ی ژاک دریدا، ئەوی زانکۆی جۆنز هۆپکنز، بە تەڵقیندادانی تەرمی بونیادگەری و جاڕدانی لە دایکبوونی هەڵوەشاندنەوە (Deconstruction) دادەنێن.

بونیادگەری چونکە فەلسەفە نییە، میتۆدی لێکۆڵینەوەیە، ڕەخنەگر بۆ پێڕەوکردنی ئەو میتۆدە پێویستی بەوە نییە فیکری خۆی بگۆڕێ. چونکە ئەوانەی نوێنەرایەتی ئەو میتۆدە دەکەن، لە ڕووی فیکری و تیۆرییەوە ناتەبان، بۆیە ناکرێ ناوی ڕێباز یان بزووتنەوە لە بونیادگەری بنرێ، ژاکۆبسۆن و گۆڵدمان مارکسی بوون و میتۆدی بونیادگەرییان ڕەچاو دەکرد.

بارت: هەڵبژاردنخواز بووە، لاکان: سەر بە هیچ ڕێبازێ نەبوو. دەیویست وەک خاوەن ڕێبازی تایبەت بە خۆی سەرنجی بدرێ. بەشێکی گرنگ لە ناوبانگی میشیل فوکو (١٩٢٦ -١٩٨٤) بەوەوە بەندە، گوێی بەوانە نەدەدا کە خاوەنی دەسەڵاتی فیکری بوون و ئەو شتانەی دەنووسی کە خۆی دەیویست نەک کە ئەوان دەیانخواست.

بونیادگەریی عەرەبی

فازڵ عەززاوی دەڵێ: (ماوەیەکی کورت دوای بەیاننامە شیعرییەکەی (٦٩)ی ئێمە، چەند ئەدیبێکی کوردیش بەیاننامەیەکیان لە سەرەتای ساڵی (١٩٧٠)دا سەبارەت بە تازەگەری، بلاوکردەوە.) هەر ئەم شاعیرە کە ساڵی (١٩٦٧)(مخلوقات فاضل العزاوي الجميلة)ی بلاوکردەوە ناوی لێ نابوو: ڕۆمانە شیعر. سی ساڵی ڕەبەق دوای ئەم کە (شێرکۆ بێکەس - ١٩٩٧) (مار و خاچ و ڕۆژمێری شاعیرێک)ی بلاوکردەوە، ناوی لێ نا: ڕۆمانەشیعر.

فازڵ لەو ڕۆمانە شیعرەیدا کە لە نێوان سالآنی (١٩٦٥) تا (١٩٦٧)دا نووسیویتی دەڵێ: (ڕۆمانێکی کراوەیە، هەموو کەس دەکارێ بەشداری لە نووسینیدا بکا) کەچی هەندێ نووسەر لە باشووری کوردستان کە تازەکی باسی دەقی کراوە دەکەن، پێیان وایە شتی نوێیان داهێناوە.

ڕوانگە لاساییکردنەوەی ئەو بزووتنەوە شیعرییە بوو، کە بە دەستپێشخەری فازڵ عەززاوی لە عێراقدا سەری هەڵدا، ساڵی (١٩٦٩) کە فازڵ و هاوڕێکانی گۆڤاری (شیعر ٦٩) بلاودەکەنەوە، تەنیا چوار ژمارەی لێ دەردەچێ ساڵی (١٩٧٠) کە (شێرکۆ بێکەس) و هاوڕێکانی گۆڤاری (ڕوانگە) بلاودەکەنەوە، تەنیا سێ ژمارەی لێ دەردەچێ.

(نحو تحليل بنيوي للشعر الجاهلي) یەکەمین لێکۆڵینەوەیە لەبەر ڕۆشنایی بونیادگەریدا بە زمانی عەرەبی، ساڵی (١٩٧٥) کەمال ئەبوديب سەبارەت بە شیعری (لەبید) نووسیویتی. پروپ بە چ شێوازێ چیرۆکی میللی ڕووسی بەسەر کردۆتەوە، کەمال ئەبوديب-یش هەوڵی داوە، بۆ لێکدانەوەی شیعری جاهیلی، هەمان شێواز بگرێتەبەر.

نزیکەی دە ساڵ بوو بونیادگەری لە زێدی خۆی باوی نەمابوو، ئینجا گەیشتە عەرەبستان، دوازدە ساڵ زێتر بوو گەیشتبووە عەرەبستان، ئینجا گەیشتە باشووری کوردستان، وەک چۆن کەمال ئەبوديب بە لاساییکردنەوەی پروپ دەستی پێکرد، بونیادخوازانی کوردیش بە لاساییکردنەوەی کەمال ئەبوديب، بە خوێندنەوەی شیعری کلاسیکی کوردی دەستیان پێکرد.

ئەوی باسی مێژووی سەرهەڵدانی بونیادگەریی عەرەبی بکا، نابێ ئەم سێ کتێبە فەرامۆش بکا:

(١) الاسلوب و الاسلوبية - عبدالسلام المسدي (١٩٧٧).

(٢) نظرية البنائية في النقد الادبي - د.صلاح فضل (١٩٧٨).

(٣) جدلية الخفاء و التجلي - كمال أبوديب (١٩٧٩).

بونیادگەریی عەرەبی بە شێوەیەکی گشتی وێنەیەکی شێواوی بونیادگەرییە ئەورووپاییەکەیە، بونیادگەری کوردیش وێنەیەکی شێواوی بونیادگەرییە عەرەبییەکەیە.

بونیادگەری چییە؟

بونیادگەری ڕەنگدانەوەی ئەو تەنگژە کولتووری، فیکریی و شارستانییە بوو کە ئەورووپای پێدا ڕەت دەبوو، چونکە ڕووی دەمی تەنیا لەو هەڵبژاردەیە بوو کە بە کاری ڕەخنەنووسینەوە خەریک بوو، ڕەخنەیەکی تا بلێی بێ جەماوەر بوو، لەوە ناچێ ژمارەی خوێنەرانی زۆر لە ژمارەی نووسەرانی هەڵکشاوتر بوو بێ.

نووسینی ڕەخنەگری بونیادخواز، لەو دەقە ئەدەبییەی کە بەسەری دەکاتەوە، سەختترە نەک هەر دەقی کار لەسەرکراو شی ناکاتەوە، بەڵکو خۆی پێویستی بە شیکردنەوە هەیە، نەک هەر یارمەتی خوێنەر نادا، بەڵکو کارەکەی لێ دژوارتر دەکا و ئەمیش وەک شیعری بالا (Superpoem) خوێنەر لێی تێناگا.

بەو ڕەخنەیەی شتراوس لەسەر ئۆدیبی نووسیوە، خوێنەر لە دراماکە نزیک نابێتەوە، ڕۆلان بارت (١٩١٥ - ١٩٨٠)

www.kurdistannet.org

چیرۆکێکی بەلزاک-ی بەسەر کردۆتەوە، لێکۆڵینەوەکەی حەوت هێندەی چیرۆکەکەیە.

ئەگەرچی ڕەخنەگری بونیادخواز زۆر باس لە نزیکبوونەوە لە دەق و ڕۆچوون بە ناخیدا دەکات، کەچی هێندە لێی دوور دەکەوێتەوە، خوێنەر لە بیری دەچێتەوە، ڕەخنەگر باسی چی دەکا. لەبری ئەوەی ڕووناکی بخاتە سەر دەقەکە، دەیشارێتەوە.

ئەو دیاگرام، خشتە و شێوە ئەندازەییانەش کە بونیادخوازان پەنای بۆ دەبەن، خوێنەر لە دەقەکە دوورتر دەخەنەوە. لە ناکاو بازنە، سێگۆشە، لاکێشە، تیر و هێڵکاریی سەیر سەیر قوت دەکەنەوە، بێ ئەوەی خوێنەر بزانێ، چی شیعری بۆدلێر یان نالی لەگەڵ ئەو هێڵە ڕاست و چەپانەدا کۆدەکاتەوە!

میشێل ڕیفایتەر پێی وایە نەک خوێنەری ئاسایی، ڕۆشنبیری لێزانیش لەو ڕەخنانە تێناگات، کە شتراوس و ژاکۆپسۆن سەبارەت بە شیعری بۆدلێر نووسیویانە. هەندێ لەو ڕەخنەگرانە (ئیلیەت) یان بە ئەرستۆکراتی دەزانی، هەڵبژاردەش بە تەواوی لە نووسینەکانی خۆیان تێناگا.

ڕەخنەی بونیادگەری گرنگی بە قووڵایی دەدات و پانتایی فەرامۆش دەکا، وەک تیشکی ئێکس دەگاتە سەر ئێسک، بەڵام توێژەکانی پێش ئێسک پشتگوێ دەخا، بونیادخواز شاکاری ئەدەبی تەنیا وەک پەیکەری ئێسک دەبینێ، لێکۆڵینەوەکەی ملکەچی ئامار، هێڵکاری و قاڵبی پێش وەخت ئامادەکراوەو چونکە تەنیا لە پەنجەرەی زمانەوە دەڕوانێتە دەق، بۆیە ناتوانێ هەموو تێکستەکە ببینێ.

بەلای بونیادگەرییەوە گرنگ ئەدەبی بوونی دەقە، بە چاوپۆشین لە مانای دەق و ئەرکی ئەدەب، بونیادخواز هەوڵ دەدا گرنگی بەو ڕەگەزانە بدا کە وایان کردووە، دەقێک بکەوێتە خانەی ئەدەبەوە و لای ئەو بایەخی دەق تەنیا بە پێوەندیی نێوان پێکهێنەرەکانییەوە بەندە، لای مارکسییەکان پێوەندیی نێوان پێکهێنەرەکانی تێکست و مێژوو، مانا و گرنگیی کارە ئەدەبییەکە دەستنیشان دەکا.

لای بونیادخوازان گوتە وەک یەکەیەکی سەربەخۆ، بایەخێکی ئەوتۆی نییە، گرنگ پێوەندیی نێوان گوتەکانە. پەیامی دەق گرنگ نییە، لایەنی نائاگایی و دیوی ناوەوەی دەقەکە گرنگە.

ڕەخنەی بونیادگەری ناوەکییە، هەر گرنگی بە ناوەوەی دەق دەدات، دەرەکی نییە، ئاوڕ لە دەرەوەی دەق ناداتەوە.

لێکۆڵینەوەی بونیادگەری تەنیا ڕاهێنانە لەسەر زمان، لای سوسێر هیچ پێوەندییەک لە نێوان دەنگی وشەکە و ماناکەیدا نییە و مانای وشە لە ناو خودی وشەکەدا نییە، لە دەرەوەی وشەکەدایە، بونیادخواز کە باس لە بونیادی دەق دەکا، سەرنجی تەنیا لای پێکهێنەرانی دەقەکەیە و ناوەرۆکی بە لاوە مەبەست نییە. لای ئەم دال گرنگە، مەدلوول هیچ بەهایەکی نییە و تەنیا لە ڕێی زمانەوە جیهان دەبینێ.

زیندانی زمان

خولیای سەرەکیی بونیادخواز شیکردنەوەی دەقە لە ڕووی زمانەوە. لای ئەم زمان ئامانجە، نەک ئامێر دەق سەربەخۆیە و پێوەندیی بە واقیعی دەرەوەی دەقەوە نییە. هەموو شتێ لە دەقەوە دەست پێدەکات و هەر بە دەقیش کۆتایی دێ.

بونیادخواز هەلومەرجی کۆمەڵایەتی، قۆناغی مێژوویی، سایکۆلۆژیا و ئایدیۆلۆژیا بەو بیانووەوە کە لە دەرەوەی دەقن، پشتگوێ دەخا. لای تەوژمی فۆرمالیزمیش کە ڤیکتۆر شکلۆڤسکی (١٩١٧) بانگەشەی بۆ دەکرد، ڕەخنە دەبێ تەنیا لێکۆڵینەوە بێ لە دەقە ئەدەبییەکەو چاو لەو هەلومەرجە کۆمەڵایەتییە بپۆشێ کە تێکستەکەی تێدا نووسراوە، یان کە تەنانەت دەقەکە باسی لێوە دەکات و نابێ ئاوڕ لە نووسەری دەقیش بداتەوە، بەڵکو پێویستە تەنیا گرنگی بە فۆرمی دەقەکەو بە شێوازی نووسینەکەی بدات. لای بونیادخواز هەمان دال لە هەمان دەقدا، مەرج نییە هەر هەمان مەدلوولی هەبێ و هەمان خوێنەر دەشێ خوێندنەوەی جیاوازی بۆ هەمان دەق هەبێ. لای ئەو هەر دەقێ چەند جار بخوێنرێتەوە، بریتییە لە هێندە دەقی جیاواز، لەگەڵ هەموو خوێندنەوەیەکدا، دەقەکە سەرلەنوێ بەشێوەیەکی تازە لەدایک دەبێتەوەو خوێنەر داهێنەری دەقە. ئەوە نییە کروسمان دەڵێ: «خوێنەر بڕیار دەدا، مانای فلان دەق چییە».

بونیادخواز پێی وایە دەق یاریکردنە بە وشە، جیهانی دەقی شیعری دەرگای لەسەر خودی خۆی داخستووە، لە ژێرخان و سەرخانی کۆمەڵ دابڕاوەو پێوەندیی بە کات و شوێنەوە نییە. لای بونیادخواز، داهێنەر هەرکە لە بەرهەمهێنانی کارەکەی بووەوە، ئیدی پێوەندیی خۆشی لەگەڵ بەرهەمەکەیدا وەک پێوەندی خوێنەرو بەرهەمەکەی لێ دێ، چونکە کارە ئەدەبییەکە دوور لە دەسەڵاتی داهێنەرەکەی دەبزوێ و ئیشی خۆی دەکا.

بونیادگەری دژی تاکە، چونکە لە لێکدانەوەی کارە ئەدەبییەکاندا، ڕۆڵی ئینسان: نووسەری دەق، لەبەرچاو ناگرێ و باس لە بزربوونی خودی نووسەر دەکا. ئەگەرچی شیعر ڕەنگدانەوەی باری دەروونیی ئینسانە، کەچی بونیادگەری وەک سیستەمێکی عەقڵی مامەڵەی لەتەکدا دەکا. قوتابییەکانی شتراوس بۆ بنیاتنانی پرد لەنێوان پێکهێنەرەکانی ئەفسانەو خەونی مرۆڤی سەردەمدا، هانایان بۆ کۆمپیوتەر دەبرد. لە مارکسیزم-دا تاک: قوربانییە، هێزە ئابوورییەکان: جەللاد، لە بونیادگەریدا خود: قوربانییەو زمان: جەللاد. بونیادگەری لووتبەرزانە سەرنجی مێژوو دەدات، ئینسان لە زیندانی بونیادو سیستەمدا بەند دەکات و لەخۆی نامۆ دەکات.

بونیادخوازان وای بۆ دەچن، ئەوە بونیادە، ڕووداو دەخولقێنێ و ئینسان زادەی زمانە، ئەوەیان لەیاد دەچێ کە بونیاد بەرهەمی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و شێوازی بەرهەمهێنانە. بونیادگەری گرنگییەکی زۆر بە ئامار دەدا، کە دەقێ بەسەر دەکاتەوە، دەنگەکان: بەرزو نزم، ڕەنگەکان: تۆخ و کاڵ، وتەکان: کورت و درێژ، ڕستەکان: پرسیاری و خەبەری، ناوەکان: تاک و کۆ، ڕاناوەکان: بگۆ و بشنەو، ئاوەڵناوەکان:

www.kurdistannet.org

بێ لایەن و لایەنگر، فرمانەکان: داخوازی و ڕابردوو، بکەرەکان: گیاندارو بێ گیان، دەژمێرێ. دەشێ بونیادگەری لە ڕابردوودا لە بواری ئاماردا سەرکەوتنی بەدەست هێنابێ، بەڵام هەنووکە کۆمپیوتەر ئەو کارە پوختتر ئەنجام دەدا.

ئایا بە سەرنجدانی دەق تەنیا لە ڕووی زمانەوە، دەتوانین دەقێ بە تەواوی هەڵبسەنگێنین، بە مەرجێ زمان لە هەموو شتێکی دەرەوەی دەق دابڕین؟ زمان لە زەمینەیەکی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی دیاریکراودا سەرهەڵدەدا، پرۆژەی بونیادگەری زمان لەو زەمینەیە دادەبڕێ، بۆیە وەک دیاردەیەکی ئینسانی تووشی نسکۆ هات، هەوێنی شکستی بونیادگەری لە هەناوی خۆیدا بوو، نەیتوانی بە ڕۆچوون بە ناخی دەقدا، دیوی ناوەوەی دەق ڕووناک بکاتەوە، لەبەر ئەم هۆکارە شاسوارەکانی لێی کشانەوە. پرۆژەی بونیادگەری بۆیە دووچاری گلان هات، چونکە بونیادخوازان جیهانیان لە دەنکە فاسۆلیایەکدا دەبینی و درەنگ پێیان زانی کە ئەم میتۆدەی لەگەڵ زماندا دەگونجێ، مەرج نییە بۆ غەیری زمان لەبار بێ. فوکو دەیوت: حەقیقەت بوونی نییە، ئەوەی هەیە تەنیا زمانە. ئەوان زمانیان بە زیندانی عەقڵ دەزانی، کەچی زمان بوو بە زیندانیان.

بونیادگەری زادەی نائینسانیبوونی کۆمەڵگەی سەرمایەدارییە، کۆمەڵگەیەک کە تەکنەلۆژیا ئینسانی کردۆتە شتومەک. بونیادخوازان کەسانێکن ملکەچی یاساکانی کۆمەڵگەی سەرمایەداری، کەسانێ کە پشتیان کردۆتە واقیع و ئینسان. گوستاف فلوبێر لە نامەیەکدا کە بۆ لویس کۆلیت-ی نووسیوە، دەڵێ: «ئەوەی بە لامەوە جوانە، ئەوی دەمەوێ بینووسم، کتێبێکە لەمەڕ هیچ، کتێبێ پشت بە هیچ نەبەستێ، شێوازە بەهێزەکەی بەشەکانی پێکەوە بلکێنێ، تەواو هەر وەک زەوی چۆن کەوتۆتە بۆشاییەوەو بۆ ڕاگرتنی خۆی پێویستی بە شتێکی دەرەکی نییە، ئەویش پێویستی بە هیچ نەبێ، کتێبێ بابەتی نەبێ، یان لای کەم هەست بە بابەتەکەی نەکرێ، ئاخر باشترین کاری هونەری، کەمترین بابەت دەگرێتە خۆی). بونیادگەری کە هەڵاتنە لە کێشەکان، نەک بەرەنگاربوونەوەیان، ئایا شتێکی لەوە نوێتری وتووە؟.

هەڵوەشاندنەوە

لە کۆتایی ساڵانی شەستدا بونیادگەری، گۆڕەپانی بۆ هەڵوەشاندنەوە چۆڵ کرد. ئەو دوو پرۆژەیە بە چاوپۆشین لە جیاوازیی ئەو سەرئەنجامەی پێی دەگەن، هەردووکیان پشت بە خوێندنەوەی بە دەقەوە نووسان و دوور نەکەتنەوە لێی (Close Reading) دەبەستن.

ئەگەر هەڵوەشاندنەوەی دەق بە مەبەستی دەستنیشان کردنی پێکهێنەرەکانی و پێوەندییەکانی نێوان ئەو پێکهێنەرانە و سەرلەنوێ پێکەوە بەستنەوەی ئەو پێکهێنەرانە بێ، بەو جۆرەی خوێنەر لە مانای دەقەکە نزیک ببێتەوە، ئەوا هەڵوەشاندنەوە گەڕانەوەیە بۆ ڕەخنەی نوێ، کە ڕەخنەگر ڕۆڵی پردی نێوان دەق و خوێنەری دەبینی.

لای ڕەخنەی نوێ کە نووسەرە ناسراوەکانی بریتی بوون لە: ڕیچارد، ڕانسۆم، ئیلیەت، وارین، بروکس و بێرک، بەپێچەوانەی هەڵوەشاندنەوەوە، دەق کۆتایی پێ هێنراو و داخراوە، کە نووسەرەکەی لە نووسینی بووەوە، تەواو دەبێ، ڕەخنەی نوێ سی ساڵ (١٩٢٠- ١٩٥٠) گۆڕەپانی ڕەخنەی ئەدەبیی کۆنترۆڵ کردبوو، کە لە ئەوروپا سەردەمی بەسەر چوو، ئینجا گەیشتە وڵاتانی عەرەب و بیست ساڵێ، ڕەخنەگرانی عەرەبی سەرقاڵ کرد.

هەڵوەشاندنەوە خوازەکان کە زاراوە ڕەخنەییە دێرینەکان بە شێوەیەکی نوێ دادەڕێژنەوە، پێیان وایە شتی نوێیان داهێناوە. بۆڵ بۆفێ دەڵێ: (هەڵوەشاندنەوە هەر درێژەپێدانی ڕەخنەی نوێیە).

ژاک لاکان، (١٩٠١- ١٩٨١) لە ژێر کاریگەرێتیی فرۆید (١٨٥٦- ١٩٣٩)دا لە بری دووانەی خود و بابەت، دووانەی (من و ئەوی دیکە)ی هێنایە گۆڕێ. بۆچوونەکانی دریدا سەبارەت بە زمان، سەرلەنوێ نووسینەوە (Interteuality) و ڕەتکردنەوەی نە گۆڕ و خوێندنەوەی جێی باوەڕ، هەر دەڵێی لە هایدگەرەوە وەرگیراون، ئەوەش گوایە ئەدەبیبوونی زمان، بە دووریی ماوەی نێوان دال و مەدلوولەوە بەندە، هەڵوەشاندنەوە خوازان لە هایدگەریان خواستووە.

ئیلیەت-یش لە نووسینە بەناوبانگەکەیدا: (لەمەڕ دابونەریت) بە ڕاشکاوی باسی سەرلەنوێ نووسینەوەی کردووەو پێی وابووە. هیچ دەقێکی نوێ، دابڕاو نییە لە دەقە دێرینەکانی و لە (وێرانە خاک)یشدا ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ کەڵکی لە کەلەپووری شیعریی لاتینی، ئەڵمانی و ئینگلیزی بینیوە.

ئەڵقەی ناوەندیی پرۆژەی هەڵوەشاندنەوە: زمانە، بارت دەڵێ: دەق بریتییە لە زمان و لەو چالاکییەی بە مەبەستی بەرهەمهێنانی زمان دەنوێنرێ. (بێرمان)یش پێی وایە: جیهان زمانە، ئاخر بەهۆی زمانەوە لە جیهان تێدەگەین.

ئەمەش شتێکی نوێ نییە، ئەوەتا هایدگەر کە مامۆستای دریدایە، دەپرسێ: کامیان پێشتر سەریان هەڵداوە، بوون یان زمان؟ لای ئەمیش شتێ نییە لە دەرەوەی زمان، کە بکرێ بە پێوانە و زێڕی زمان لە مەحەک بدات و خۆشی جێی مشتومڕ لەسەر کردن نەبێ.

مەسەلەی مەرگی نووسەر کە ڕۆڵان بارت (١٩٦٨) جاڕی دا و لای هەڵوەشاندنەوەخوازان زۆر دووبارە دەبێتەوە، شتێک نییە لە داهێنانی خۆیان، پێشتر فۆرمالیستەکان، نووسەرانی ڕەخنەی نوێ و بونیادخوازانیش نووسەریان لەناو دەقدا نەدەبینی. ئەوەی کە مەبەستی نووسەریشە ناکرێ بە پێوانە بۆ لێکدانەوەی دەق، گرنگ ئەوەیە دەق چی دەڵێ، ئەمەش برۆکس لە (١٩٥٤)دا وتوویەتی.

ژاک دریدا کە بەو مەبەستە لە مانای یەکەم و ئاسایی دەق دەکۆڵێتەوە، تا وردوخاش و پەرژوبڵاوی بکاتەوە، پێی وایە ئەو دەقەی سەرەتاو کۆتایی هەبێ، ناوەرۆکەکەی شیاوی لێ

www.kurdistannet.org

حاڵیبوون بێ، ناونیشان، نووسەر، پەراوێزی هەبێ و بکرێ بە سەرچاوە، ئەوە دەقێکی تەقلیدییە.

بارت-یش پێی وایە ئەو دەقەی تەنیا یەک لێکدانەوە هەڵبگرێ، ئەدەب نییە، زمانی ئەدەبی هەمیشە دەبێ زمانێکی مەجازی بێ. خەسڵەتی سەرەکیی زمانی ئەدەبییش ئەوەیە، کە دەشێ خراپ لێی حاڵی ببین، هەر بۆیە هەرچی بەرهەمی سەر بە ریالیزمە، بارت بە ئەدەبی نازانێ.

لای هەڵوەشاندنەوەخوازان زمانی ئەدەبی رێگە بۆ ئەوە خۆش دەکا، کە بە هەڵە لێی تێبگەین و خراپی بخوێنینەوە، ئەو دەقەش کە رێ نادا بەد لێی حاڵی بین، ناکەوێتە بازنەی ئەدەبەوە. لای ئەوان خراپ خوێندنەوە: خوێندنەوەی هەڵە نییە، بەڵکو مەبەستیان جۆرە خوێندنەوەیەکە، رێگە بۆ خوێندنەوەی جیاوازی دیکە خۆش بکا. دێ مان، خاوەنی چەمکی بەدخوێندنەوە دەڵێ: (مەبەستم لە خراپ خوێندنەوەی چاک ئەوەیە، دەقەکە دەقێکی تری سەرنجڕاکێش بەرهەم بهێنێ و دەقی دووەمیش چەندین دەقی دیکە بهێنێتە گۆڕێ).

کێشەی سەرەکیی نووسەری ئەم سەردەمە ئەوەیە، چۆن خۆی لە هەموو ئەو رەگەزانە کە ئەدەب لە سەردەمەکانی پێشوودا رەچاوی کردوون و ئێستا لە کەڵک کەوتوون و ناتوانن رەنگدانەوەی ئەم جیهانە لە توپەتبووە بن، رزگار بکا. نووسەر کە دەیەوێ بنووسێ، دەبینێ زمانێکی ئامادەی لەبەر دەستدایە، ئەگەر مل بۆ ئەو زمانە دێرینە کەچ بکا، لە ئەرکە سەرەکییەکەی خۆی دووردەکەوێتەوە. بۆ ئەوەی دەستپاکانە ئینسانی هاوچەرخ بەرجەستە بکا، ئەوا بارت وتەنی دەبێ لە سفرەوە دەست پێبکا. ئەم لە سفرەوە دەست پێکردنەوەیەش هەر دووبارەکردنەوەی هایدگەرە کە داوای سووتاندنی کتێبخانەکان و شکاندنی بەستەڵەکی دابونەریتی (بەو مەبەستەی بگەینەوە سەر سەرچاوەی زمانی یەکەم، سەرەتای بوون، ئەو سەروەختەی بۆ یەکەمین جار ناو لە شتەکان نران و ئێستا لە ژێر بەستەڵەکی دابونەریتدا بزربوون). دەکرد.

سەرلەنوێ نووسینەوە

بەپێی لێکدانەوەی ڤالیری و بورخیس کاری ئەدەبی: (بەرهەمی تاقە نووسەرێ نییە، بەڵکو ئەنجامی یان بەرهەمی هەوڵی فیکری دنیایە، چونکە هەموو نووسەرێ سوود لە رۆشنبیریی پێش خۆی دەبینێ و دەقی نوێی لێ دێنێتە بەرهەم و خوێنەریش دەقەکە دەوڵەمەندتر دەکا.) ڤینسینت لیچ دەڵێ: دەق شتێکی سەربەخۆی یەکگرتوو نییە، کۆمەڵێ پێوەندییە لەگەڵ چەندین دەقی دیکەدا، میخائیل باختین-یش (١٨٩٥-١٩٧٥) پێی وایە هەموو دەقێک دەنگدانەوەی دەقێکی دیکەیە.

لای فوکو-ش تەنیا یەک کتێبی گەورە هەیە، هەرچی دەنووسرێ لە ژێر کاریگەریتیی ئەو کتێبە مەزنەدایە و دەبێتە بەشێکی بچووک لێی، ئەو کتێبە گەورەیەش: ئەرشیفە.

بەوەدا هەڵوەشاندنەوەخوازان داوای سڕینەوەی مێژوو، خاپوورکردنی دابونەریت، سووتاندنی کتێبخانەکان و گەڕانەوە بۆ سفر دەکەن، دەبوو دژی سەرلەنوێ نووسینەوە بوونایە، نەک بانگەشەیان بۆ کردبا. دەبوو زمان کە دەربڕی دابونەریت و مێژووە، فەرامۆش بکەن، نەک بیخەنە سەنتەرەوە. بەوەدا (خود: لە لایان ئەو ئارەزووەیە، کە هەر لە منداڵییەوە سەرکوت دەکرێت و بواری پێ نادرێ، خۆی بسەلمێنێ). دەبوو دژی خودی نووسەر نەبوونایە و جاری مەرگیان نەدابا.

سەمای شەیتان

تا هەنووکە هەرچی سەبارەت بە زمان، دەق، نووسەر، خوێنەر، رۆڵی مێژوو، شیکردنەوەی دەق، جۆرەکانی نووسین و رەخنە نووسراوە، هەڵوەشاندنەوە گومان لە هەمووی دەکا، لیچ سەبارەت بە هێلیس میللەر کە هەڵوەشاندنەوەخوازێکی ناسراوە، دەڵێ: «شەیتانێکە سەما لەسەر لاشەی قوربانییەکانی دەکات و گایەکی هەڵچووە، خۆی کردووە بە دوکانی چینی فرۆشێکدا».

هەڵوەشاندنەوەخوازان تەنیا وەک رووکەش، گومان لە هەموو شتێکی دێرین دەکەن، بە گژ لێکدانەوە کۆنەکاندا دەچنەوە لە رابردوو یاخی دەبن، دەنا راستییەکەی بەشێکی گرنگی لێکدانەوەکانیان هەر شتە دێرینەکانە، بەڵام لە بەرگێکی نوێدا.

جێی سەرنجە لە بواری پرۆپاگەندەی چاک بۆ یەکتری کردندا، هێندە شارەزان، هیچ بازرگانێ بە تۆزی پێیاندا ناگا. بەرهەمی بێ پێزی یەکتری بە شاکاری نەتەوەیی، بەسەر خوێنەری ئاساییدا ساغ دەکەنەوە.

جۆن ئێلیس دەڵێ: (هەڵوەشاندنەوەخوازەکان کە شتە کۆنەکان بەشێوەیەکی نوێ دادەرێژنەوە، هێندە لووتبڵندن، ئەوی لەگەڵیاندا ناکۆک بێ، بە نەزان و کۆنەخوازی لە قەڵەم دەدەن. هیچی نوێیان پێ نییە، بێجگە لە بریندارکردنی نەیارەکانیان و هونەری ناردنی پۆشاکی کۆن بۆ بازاڕی ئەدەب، لە پاکەتی نوێدا). لەوانەیە کەس هێندەی ئێبرامز بە قووڵی ئەدەبی ساڵانی پەنجای نەخوێندبێتەوە، کەچی کیللەر کە قوتبێکی هەڵوەشاندنەوەیە، ئەویشی پێ نەزان و دواکەوتووە، هەڵوەشاندنەوەخوازانی عەرەب لە ئەورووپاییەکانەوە تووشی ئەم پەتای لووتبڵندییە بوون، کوردەکانیش لە عەرەبەکانەوە تووشی هاتوون.

ئایا ئەوان بە چ مەبەستێ دابونەریت و مێژووی مەعریفە خاپوور دەکەن؟ تەنیا لە پێناوی خاپوورکردندا، یان بە مەبەستی رۆنانی شتێکی نوێ لە کەرەسە دێرینەکانی تەلاری مێژوو؟ فۆکۆ کە مێژوو بەسەر دەکاتەوە، مەبەستی سڕکردنێتی، ئەو دان بە کۆششی فیکریی کەسانی پێش خۆیدا نانێ، هەوڵی، سڕینەوەی مێژوو دەدات و دەیەوێ خۆیی لێ رزگار بکات.

بەپێی ئەرکیۆلۆژیایەکەی فۆکۆ، ئینسان هێندە لە مێژ نییە داهاتووە، تەمەنی لە دوو سەد ساڵ کەمترە و سەرهەڵدانی ئینسان یادانەوەیە لە مەعریفەماندا و هەر کە شێوەی مەعریفەمان گۆڕانی بەسەردا هات، ئینسان بزردەبێ، فۆکۆ لە

www.kurdistannet.org

مێژووی سێکسەکەیدا لەم بۆچوونەی پاشگەز دەبێتەوە. بە قسەی خۆی، فۆکۆ نیوەی یەکەمی سالآنی شەست لەژێر کۆنترۆڵی سیحری بونیادگەریدا بووە، دژایەتی کردنی ئەو بۆ مرۆڤخوازی، بەتایبەتی لە (لەدایکبوونی عەیادە)دا، ڕەنگدانەوەی ئەو جادووەیە، شتراوسیش پێی وایە ئینسان هیگڵ و مارکس دایانهێناوە، دەنا جیهان بێ ئینسان سەریهەڵداوەو بێ ئینسانیش کۆتایی دێ.

هەڵوەشاندنەوە، ئەو کایەی گومان تووڕەی کردووە، هیچ بە پیرۆز نازانێ، هەرچی هەیە تەنیا لە پێناوی تێکشکاندندا، تێکیدەشکێنێ، ئەگەرنا هیچی باشتری پێ نییە. ئاخر ستراتیژیای هەڵوەشاندنەوە لەسەر بناغەی (کاولکاری و تێکشکاندن)ی هایدگەر هەڵچنراوە.

خوێندنەوەی دەق

لای بارت ستراتیژیای هەڵوەشاندنەوە بریتییە لە:

* دەق تەنیا زمانە.
* سیستەمی پێوەندیی نێوان وشەکان، ئەدەبیبوونی دەق دەستنیشان دەکا، نەک گوتار.
* دەق یاریکردنە بە دال، بۆ بەنهێنی هێشتنەوەی مەدلوول.
* دەق لە سنوور و ڕێساکان یاخیدەبێ.
* دەق چ مەبەستێکی لە هەناویدا حەشار داوە گرنگ نییە، بەرژوبلاوییەکەی گرنگە.
* دەق وابەستەی یۆتۆپیاو لەززەتی جنسییە.
* نووسەر چونکە سەرلەنوێ دەقێک دەنوسێتەوە، بۆیە ناتوانێ خۆی بە باوکی دەقەکە بزانێ.
* نووسەر نە دەستی بە نووسینی دەق کردووەو نە دەتوانێ کۆتاییشی پێ بهێنێ، تەنیا میوانێکە کەی ویستی، دەتوانێ سەردانێکی دەق بکا.
* خوێنەر سەرپشکە فلآن دال بە کام مەدلوول لێکدەداتەوە.

جیاوازی یان دواخستن، یەکێکە لە لایەنە گرنگەکانی هەڵوەشاندنەوە، دریدا مەبەستی لە (Differance) ئەوەیە: هیچ وشەیە مانایەکی دیاریکراوی نییە، بەڵکو هەمان وشە چەندین مانای جیاوازی هەیە و بەردەوام مانای خۆی دوا دەخات و نایدات بە دەستەوە. (دال- مەدلوول- دال،) دال ئەگەر مەدلوولێکیشی هەبێ، مەدلووکە دەبێتەوە بە دال و ئەم دالە نوێیەش مەدلوولێکی تازەی دیکەی هەیە و دەیشبێتەوە بە دالێکی دیکە و بەم شێوەیە مانای خۆی دەگۆڕێ و دوادەخات.

خوێنەر دەتوانێ چۆنی دەوێ، وا دەقەکە لێکبداتەوەو سەرلەنوێ بینووسێتەوە. دەق داخستن ناناسێ، خۆی بە دەستەوە نادا، تەمومژاوییە، لەگەڵ چەندین دەقی دیکەدا دەستی تێکەڵ کردووە، مەبەستی خۆی ساغ ناکاتەوە، کۆتایی بۆ نییە و هەمیشە کراوەیە، هەموو خوێندنەوەیە، خوێندنەوەیەکی پێشتر هەڵدەوەشێنێتەوەو هیچ خوێندنەوەیەک ڕاست نییە. دەق: قابیلی خوێندنەوە نییە، هێندە پەرژوبلاوە، سەرێکی هەیە و هەزار سەودا، بە چەندین شێوازی جیاواز دەخوێنرێتەوە. هەرگیز مانایەکی نەگۆڕ، جێی متمانە و تەواوی بۆ دیاری ناکرێ، تەنانەت بارت پێی وایە (ئەوی بڕوای بە مانای کۆتایی و دیاریکراوی دەق هەبێ، بڕوای بە حەقیقەتی پێشوەخت و نەگۆڕیش هەیە.)

ڕەخنەگری هەڵوەشاندنەوەخواز، نایەوێ مانای دەق لێکبداتەوە، دەیەوێ ئەوە بسەلمێنێ کە دەق مانایەکی دیاریکراوی نییە، یان هێندەی ژمارەی خوێنەرانی مانای هەیە و هەوڵدەدا دەقەکە لە تەقینەوەیەکی بەردەوامدا بێ. لای ئەم شتە سەرەکییەکان، دەبنە لاوەکی، لاوەکییەکان دەبنە سەرەکی.

هەڵوەشاندنەوەخواز قاچی دەق دەکاتە ئاسمان، لەسەر سەر ڕایدەگرێ و ساختمانی دەق دەڕووخێنێت و چەقەکەی دەگۆڕێ.

هێلیس میللەر دەڵێ: (ئەرکی ڕەخنەگر ئەوەیە بەردە لەقەکەی بینای دەق بدۆزێتەوەو بیهەژێنێ تا تەلاری دەقەکە، کە لەسەر هەرەسهێنان بوو، بڕووخێنێ).

نووسەری بێ دەسەڵات

ڕەخنەگری هەڵوەشاندنەوەخواز گوایە بۆیە بە کۆڵانە تاریک و تەسک و پێچاوپێچەکانی دەقەکەدا دەگەڕێ، تا بیسەلمێنێ ئەوە دەقەکەیە خۆی دەکاتەوەو ئەم تەنیا بە چینەکانی خوارەوەیدا ڕۆدەچێ و هەوڵدەدات لەو ڕێیەوە لایەنە تاریکەکانیشی قابیلی بینین بن، لای ئەم، نووسەر هەر کە لە نووسینی دەقەکەی بووەوە، ئیدی دەقەکە لە ژێر دەسەڵاتی دەردەچێ و دەکەوێتە بەر دەستی کەسانێکی نامۆ، کە بەپێی توانای ڕۆشنبیریی و ئارەزووی خۆیان لێکیدەدەنەوەو هیچ مەرج نییە، وای بخوێننەوە، وەک نووسەرەکەی پێی باشە.

بەردی بناغەی ستراتیژیای هەڵوەشاندنەوە، ڕۆڵی خوێنەرە، دەق مانای خۆی دەستنیشان ناکا، ئەوە خوێنەرە ماناکەی دەدۆزێتەوە. خوێنەر نەک هەر بەشداری لە داهێنانی دەقدا دەکا، بەڵکو سەرلەنوێ دەینووسێتەوەو بڕیار لەسەر بەهاکەیشی دەدات، لای بارت، خوێنەر دەستپێکەر و بزوێنەرو بەرهەمهێنەری دەقە.

لە ڕوانگەی تیری ئیگڵتن و بیر ماشیری-یەوە، لە دەقدا گەلێ بۆشایی و شوێنی بێدەنگ هەن، خوێنەر ئەو بۆشاییانە پڕ دەکاتەوەو شوێنە بێدەنگەکان دەهێنێتە گۆ. ئەم بۆشایی و بێدەنگییانە ئەوە دەردەخەن، کە دەقەکە تەواو نەکراوەو ئەوە ئەرکی خوێنەرە تەواوی بکات. خوێنەر چۆن دەقەکە تەواو دەکا؟ ئەمە پێوەندیی بە پاشخانی ڕۆشنبیریی، توانای ئەدەبی و ئاستی پەروەردەی هونەریی هەر خوێنەرێکەوە هەیە. خوێنەر لە ڕابردوودا چی خوێندۆتەوە، کاردەکاتە سەر لێکدانەوەی ئێستای لەم تێڕوانینەوە، ئەوە تەنیا نووسەر نییە کە سەرقاڵی سەرلەنوێ نووسینەوەیە، خوێنەریش هەر خەریکی هەمان کارە.

تەنانەت ئایدۆلۆژیایش بەهۆی بۆشایی و بێدەنگییەوە لە دەقدا ڕەنگدەداتەوە، ئەوە ئەرکی ڕەخنەگرە لە ئاستی ئەو بۆشایی و بێدەنگییانەدا هەڵوەستە بکات و بیانهێنێتە قسە و ئەوی دەق نەیوتووە، ئەم بەسەری بکاتەوە، ڕەخنەگر لە دێڕەکاندا

www.kurdistannet.org

بۆ مـانای دەق ناگـەڕێ، لە نێـوان دێڕەکـاندا بۆی دەگـەڕێ، مشتومڕ لەسەر ئەوە ناکا دەقەکە چی وتووە، باسی ئەو شتانە دەکا کە دەقەکە لێیان بێدەنگ بووە. ئەو خوێنەرانەیشی هۆشیاری کۆمەڵایەتییان لە ئاستێکی بڵنددایە، دەتوانن کەلێنەکانی دەق پڕبکەنەوە.

دەسەڵاتی خوێنەر

دەق ئەگەر خوێنەری نەبێ ناژی. بورخیس دەڵێ: (تامی سێو، لەناو سێوەکەدا نییە، لە پێکگەیشتنی سێوەکە و مەلاشوودایە. شیعریش لە دیواندا نییە، لە پێکگەیشتنی شیعرو خوێنەردایە). بۆیە دەبێ لە ڕوانگەی خوێنەرەوە لێکۆڵینەوە لەسەر دەق بکرێ، خوێنەر جۆری زۆرە: خوێنەری ئاسایی، نموونەیی، لێزان و باڵا، وەک چۆن ئەگەر دوو کەس لە هەمان شەودا سەرنجی هەمان کۆمەڵە ئەستێرە بدەن. دەشێ لای یەکێکیان لە وێنەی کۆترو لای ئەوی تریان لە وێنەی تەور بچێ. دەقیش وەک ئەو کۆمەڵە ئەستێرەیە وایە، هەر خوێنەرە و لە ڕوانگەی خۆیەوە دەیخوێنێتەوە.

خوێندنەوە وتووێژێکی دیالێکتیکییە، لە نێوان پرسیارەکانی دەق و وەڵامەکانی خوێنەردا، یان لە نێوان پرسەکانی خوێنەرو بەرسڤەکانی دەقدا. مانای دەق لە ناو دەقەکەدایە و نابێ قسەیە بخرێتە سەر زاری کە نەیگوتبێ. دەشێ دەق هەندێ ماناو لێکدانەوەی جیاواز هەڵبگرێ، وەلێ ناشێ هێندەی ژمارەی خوێنەرانی، مانا و لێکدانەوە لە هەناویدا حەشاربدا.

شۆپنهاوەر واتەنی (کاری ئەدەبی وەک ئاوێنە وایە، ئەگەر گوێدرێژێک سەیری کرد، نابێ چاوەڕوانی ڕەنگدانەوەی وێنەی فریشتەیەک بکەین).

بونیادگەری و هەڵوەشاندنەوە دەڵێی دوو ڕووی یەک دراون، لایەنە هاوبەشەکانیان گەلێ زێترە لە جیاوازییەکانیان، لەگەڵ بزربوونی دەق و مەرگی نووسەردان و جۆرە ڕابواردنێکی فێکرین، تایبەت بە هەڵبژاردەیەکی ئەورووپایی و لە زەمینەی کۆمەڵایەتی و کولتووریی کوردستانەوە زۆر دوورن.

١٩٩٩/١١/١٨

سەرچاوەکان

....

(١) المرايا المحدبة د.عبدالعزيز حمودة، عالم المعرفة (١٩٩٨)، الكويت.!

(٢) كيف اشرح النص الادبي، توفيق قريرة، (١٩٩٦)، قرطاج.

(٣) المؤلف الصورة في المرأة، صدوق نورالدين المدى، العدد (١٤)، دمشق، (١٩٩٦).

(٤) قضية البنيوية، عبدالسلام المسدي، دار الجنوب، (١٩٩٥) تونس.

(٥) آفاق العصر، د.جابر عصفور، دار المدى، (١٩٩٧)، دمشق.

(٦) الروح الحية، فاضل العزاوي، دار المدى، (١٩٩٧)، دمشق.

(٧) برج بابل، د.غالي شكري، رياض الريس للنشر، (١٩٨٩) لندن.

(٧) القصة القصيرة، ايان رايد، ت: د.منى مؤنس، الهيئة المصرية العامة للكتاب، (١٩٩٠)، القاهرة.

(٨) نظريات معاصرة، د.جابر عصفور، دار المدى، (١٩٩٨)، دمشق.

(٩) الصوفية و السوريالية، ادونيس، (ط٢)، دار الساقي (١٩٩٥)، لندن.

(١٠) الرمز و السلطة، بييربورديو، ت: د. عبدالسلام بنعبد العالي، دار توبقال، (ط٢)، (١٩٩٠)، الدار البيضاء.

(١١) الكلمات و الاشياء، ميشيل فوكو، ت: مطاع صفدي، مركز الانماء القومي، بيروت.

(١٢) جماليات التلقي، ابراهيم السعافين، فصول، عدد(٣)، القاهرة (١٩٩٧).

(١٣) بلاغة الخطاب و علم النص، د.صلاح فضل، عالم المعرفة، (١٩٩٢)، الكويت.

(١٤) البنيوية و ما بعدها، جون ستروك، ت: د.محمد عصفور، عالم المعرفة (١٩٩٦)، الكويت.

(١٥) الكتابة و الاختلاف، جاك دريدا، ت: كاظم جهاد، دار توبقال (١٩٨٨)، الدار البيضاء.

(١٦) مواقع جاك دريدا ت: فريد الزاهي، دار توبقال، (١٩٨٨).

(١٧) درس السيميولوجيا، رولان بارت، ت: ع. بنعبد العالي (١٩٩٣)، دار توبقال.

(١٨) Modern litteranateori Claes Fntzen-berg & Cecilia Hansson Del 2 Studentlitteratur Lund (1997).

(١٩) الانهمام بالذات، ميشيل فوكو، ت: جورج ابي صالح مركز الانماء القومي، بيروت.

*** بۆ ئامادەکردنی ئەم باسە کەڵکێکی زۆرم لە ژێدەری یەکەم بینیوە.**